

SINXRON TARJIMADA POLISEMIYANING O‘RNI РОЛЬ ПОЛИСЕМИИ В СИНХРОННОМ ПЕРЕВОДЕ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14165352>

Abduvaliyeva Kumush Zafarjon qizi

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti magistranti,

tukhlievakumush@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada sinxron tarjimada polisemiya hodisasining o‘rni, polisemantik birliklar turlari va ularni to‘g‘ri tarjima qilish usullaridan ayrimlari ko‘rib chiqiladi. Polisemantik birliklarni tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan muammolarning kelib chiqish sabablari va yechimlari haqida so‘z yuritiladi. Maqola tarjimashunoslik va sinxron tarjima nazariyasiga doir bir necha nazariy va amaliy ahamiyatga ega masalalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: polisemiya, polisemantik birlik, asosiy ma’no, diaxron, leksik-semantik, asos, qo‘shimcha, kontekst, birlik

THE ROLE OF POLYSEMY IN SIMULTANEOUS TRANSLATION

Abduvalieva Kumush Zafarjon qizi

Tashkent State University of Oriental Studies

tukhlievakumush@gmail.com

Annotation: This article examines the role of polysemy in simultaneous translation, the types of polysemantic units and some of the methods of their simultaneous translation. The causes and solutions of problems arising in the process of translation of polysemantic units are discussed. The article includes several theoretical and practical issues related to translation studies and the theory of simultaneous translation.

Key words: polysemy, polysemantic word, main meaning, diachronic, lexical-semantic, basis, appendix, context, unit

Polisemiya hodisasiga sinxron tarjima sohasi tomonidan yondashuv boshqa yo‘nalishlar va metodlardan tubdan farq qilib, so‘zning barcha ma’nolari ma’lum bir vaqt oralig‘ida bir xil darajada mos kelishi, ularning qaysi biri ikkinchi darajali va qaysi biri asosiy ma’no ekanligini aniq yoritib berish va to‘g‘ri hamda kontekstga munosib tarjima variantini tanlash sinxron tarjimadagi dolzarb masalalardan sanaladi. Ushbu muammoni bartaraf etishga qaratilgan turli metod va yondashuvlarning

barchasi sinxron tarjima jarayonida vaqtdan unumli foydalanish va tarjima sifatini oshirish maqsadida o'rganiladi va ishlab chiqiladi. Sinxron tarjima sohasida polisemik so'zlarni to'g'ri tarjima qilish bevosita leksikologiya bilan ham bog'liq bo'lib, bunda tarjimon ko'p ma'noli so'zni tarjima qilishda o'zining lingvistik bilimlariga va eslab qolish qobiliyatiga tayangan holda munosib tarjimani tanlay olishi muhimdir. Buning uchun ko'p ma'noli so'zlarning turlari haqida yetarlicha ma'lumot talab etiladi. Polisemantik birliklarning turli ma'nolari bo'lib, so'zning semantik tuzilishiga qarab uni qo'shimcha va assotsiativ ma'nolardan ajratish qiyin. Bu tarjima uchun ajratilgan vaqt va bosim bilan bog'liq. Demak, polisemantik so'zlarni tarjima qilish jarayonida kontekst va vaqt muhim ahamiyatga ega. Shu sababli aytish mumkinki, ayrim so'zlarning to'g'ri tarjima varianti faqat ma'lum kontekstli sharoitlardagina paydo bo'ladi, ya'ni bundan kelib chiqadiki, har qanday polisemantik so'zni ham to'g'ridan to'g'ri tarjima qilish imkonsizdir. A. I. Smirnitский "leksik-semantik variant" atamasini ilmiy atamalar iste'moli orasiga kiritdi. Bu so'zning strukturaviy variantlaridan biri sifatida tushuniladi, uning umumiy semantikasi, polisemiya holatida, alohida qismlarga "bo'linadi". A. I. Smirnitский fonomorfologik umumiy nom ostida so'z variantlarining boshqa turlarini (morfologik, grammatik va so'z yasovchi) birlashtiradi. Leksik-semantik variant o'rtasidagi farqlar so'zning ovozli qobig'iga taalluqli emas, balki turli xil muvofiqlikda yoki sintaktik birikmalarda yoki frazeologik xususiyatlarda namoyon bo'ladi. Polisemantik so'zning semantik tuzilishining xilma-xilligi uning ma'nolarining har xil turlari mavjudligida namoyon bo'ladi. Avvalo, so'zning asosiy yoki ikkinchi darajali ma'nosini ajratib ko'rsatish odatiy holdir. Aynan shu narsa boshqa barcha leksik-semantik variantlarni ularning ma'nosi bilan bog'laydigan yadro bo'lib xizmat qiladi. Masalan, qo'l so'zi asosiy ma'no sifatida inson qo'lining bilakdan tashqari qismini anglatadi va hosila ma'nolari (ularni ikkilamchi ma'nolari deb ham ataladi) unga metonimik ko'chirish munosabatlarini yuklaydi. Tarjima jarayonida kontekstdan kelib chiqib asosiy yoki ikkilamchi ma'no tanlanadi. Asosiy ma'no har doim ham so'zning tuzilishida aniq belgilanishi mumkin emas. Bu, ayniqsa, o'zak va hosila ma'nolar o'zaro sabab-oqibat munosabatlari bilan bog'langan bo'lsa kontekstga qarab tarjima qilish murakkablashadi. Masalan, ma'lum matnda bir vaqtning o'zida insonning emotsional holati bilan bog'liq bo'lgan hayratlanish va g'azab yoki nafrat ma'nosiga ega ko'p ma'noli so'zga duch kelinganda asosiy yoki ikkilamchi ma'nolar orasidan keraklisini tanlash qiyinlashadi. Bunday holatda tarjimonga matn haqida umumiy ma'lumot kerak bo'ladi.¹

¹[Илюхин В. Стратегии в синхронном переводе (на материале англорусской и русско-английской комбинации перевода): дисс. к. фил. н. – М.: Учений, 2001. – 206 с.]

Polisemantik soʻzni tarjima qilishning yana bir jihati maʼlum bir maʼnoni amalga oshirishning kontekstga bogʻliqligini aks ettiradi. Bunday holda, erkin va chegaralangan qiymatlarni ajratish odatiy holdir. Erkin maʼno koʻpincha asosiy hisoblanadi va birinchi navbatda maʼlum bir tovush yoki grafik kompleks bilan ona tilida soʻzlashuvchining ongida bogʻlanadi. Leksik-semantik variantni tanlashga taʼsir qiladigan soʻz elementlariga muvofiq bogʻliq maʼnolar uch turga boʻlinadi. Grammatik jihatdan bogʻlangan maʼno koʻp maʼnoli soʻzning qaysi grammatik tuzilishda joylashganiga bogʻliq. Bu bogʻliqlik turli maʼnoli turli grammatik konstruksiyalarda uchraydigan ayrim soʻzlarda yaqqol koʻrinadi. Masalan, xitoy tilidagi 做 zuò – *qilmoq, bajarmoq* feʼli oʻzi bogʻlanadigan soʻzga qarab turli maʼnolarni ifodalashi mumkin: 做饭 zuòfān – *ovqat tayyorlamoq*, 做错 zuò cuò – *xato qilmoq*. Bunda tarjimon polisemantik soʻzni oʻzi bogʻlanayotgan boshqa bir soʻz vositasida asosiy maʼnosini ajratib olish imkoniyatiga ega boʻladi. Bu eng soda va qiyinchilik tarjima jarayonida qiyinchilik tugʻdirmaydiga usul boʻlib, odatda bunday soʻz birikmalarini tarjimon til oʻrganish jarayonidayoq oʻrganib chiqqan va bu xotirada avtomatik ravishda saqlanadi.

Polisemantik soʻzning leksik jihatdan bogʻlangan maʼnosi uning qaysi leksik-semantik guruhga mansubligiga qarab turlicha namoyon boʻladi. Masalan, yurish bilan bogʻliq otlar “harakat” yoki “vaqt”ga mansub tez, dangasa, tong va hokazo soʻzlari bilan qoʻshilib, piyoda sayohat maʼnolaridan birini amalga oshirishni anglatadi. Muayyan hududni ifodalovchi soʻzlar bilan qoʻshilib, soʻz boshqa leksik jihatdan bogʻliq boʻlgan maʼnoni, yoʻlni yoki marshrutni amalga oshirishni anglatishi ham mumkin. Grammatik model bu holatda rol oʻynamaydi, chunki huddi shu konstruksiya ichida leksik xususiyat muhim boʻlib chiqadi. Bogʻlangan maʼnoning uchinchi turi frazeologik bogʻlanish deyiladi. Bunday holda, polisemantik soʻz barqaror (frazologik) birikmaning bir qismidir va uning maʼnosi doirasida leksik-semantik variant paydo boʻladi, bu faqat ushbu birikmani tashkil etuvchi birliklar muhitida mumkin. Bunday birliklarni ham tarjima qilish jarayonida tarjimon qiyinchilikka duch kelmaydi, chunki barqaror birikmalar til oʻrganish jarayonidayoq yodda saqlanadi. Tarjima jarayonida diaxronik qamrovdagi polisemiya hodisasi ham kuzatiladi. Polisemiya hodisasiga diaxronik yondashuv bizga “vaqt boʻylab” (yunoncha dia – “orqali” va chronos – “vaqt”) leksik-semantik variantlarning asl maʼnodan tortib, asl maʼnodan ikkinchi darajaligacha toʻplanishini kuzatishga imkon beradi. Asl maʼnoni saqlab qolish polisemantik soʻzning butun maʼno majmuasini shakllantirish uchun odatiy holdir, ammo bu semantik yadroni ochish har doim ham oson emas. Soʻzning asl maʼnosi jonli qoʻllanishdan yoʻqolishi va faqat arxaik, eskirgan shakllarini, masalan, frazeologik birliklarni tahlil qilish orqali ochilishi

mumkin. Demak, bu soʻz tarkibida tez (tezkor; qisqa vaqt) sifatdoshining hozirgi zamon maʼnosi yagona emas. Diaxronik yondashuv soʻzning asl maʼnosi arxaik boʻlib, ikkinchi darajali maʼnoga oʻtganligini aniqlashga yordam beradi.²

Tilning rivojlanishi jarayonida asl maʼnoni yoʻqotish holatlari ham tez-tez uchrab turadi. Masalan, “nur” soʻzining murakkab maʼnolari tarixi shunday yoʻqotishlarga misol boʻla oladi: 1) mashʼal yoki quyoshdan taralayotgan nur chizigʻi;

2) yoritish moslamalaridan va turli qurilmalardan chiquvchi har qanday yorugʻlik chizigʻi. Ushbu ikkita leksik-semantik variantning umumiyliigi aniq seziladi, ammo yoʻqolgan asl maʼnoni faqat diaxronik tarzda tiklash mumkin.

Polisemiyaning rivojlantirish yoʻllari va tarjimada polisemantik birliklarni tezkor, aniq va toʻgʻri tarjima qilish muammolari bugungi kunda ham dolzarbligicha qolmoqda.³ Polisemiyaning rivojlantirish tarixan ikkilamchi, hosila maʼnolarning rivojlanishi va toʻplanishi zanjir va radial deb ataladigan ikkita asosiy yoʻldan borgan. Polisemiya rivojlanishining zanjirli yoʻli bilan har bir keyingi maʼno avvalgisidan rivojlanib, baʼzan asl maʼnodan juda uzoqda boʻladi. Bunday holatda asl maʼnodan uzoqlik sinxron tarjimada qiyinchilik tugʻdiradi. Misol sifatida, 海 hǎi – dengiz soʻzida boshqa qoʻshimcha maʼnolarning toʻplanish tarixini koʻrib chiqish kerak boʻladi. Ushbu soʻzning quyidagi maʼnolari mavjud va ular aynan birlamchi maʼnodan oʻsib chiqqan:

- 1) *suv maydoni*, masalan dengiz, okean yoki suv toʻplanuvchi maydon;
- 2) hisobni ifodalovchi *koʻp, katta miqdorda* maʼnolarini anglatuvchi soʻz;
- 3) bir hududda jamlangan katta miqdordagi insonlar yoki boshqa narsalarning nihoyatda koʻpligini ifodalovchi soʻz.

Har uch maʼno ham bir maʼnoga dalolat qiladi, tarjimon tarjima jarayonida bu kabi soʻzlarning birlamchi, asosiy maʼnosini bilish orqali gapning aynan nima haqida ekanligini, yoki yetkazib berayotgan xabari nimaga dalolat qilishini toʻgʻri baholay oladi va tarjimada birlamchi maʼnoga yaqin maʼno ifodalovchi soʻzdan foydalanadi. Maʼnolar oldingi bosqichni mantiqiy rivojlantirib, oʻziga xos semantik zanjir hosil qiladi. Agar bogʻlanishlardan birortasi tushib qolsa, rivojlanish mantigʻi buziladi va polisemiya parchalanadi. Yoki oʻzbek tilidagi *tartib* soʻzining maʼno zanjiri:

- 1) narsalarning bir-biriga nisbatan joylashishi (alifbo tartibi);
- 2) hamma narsa ehtiyotkorlik bilan tartibga solingan holat (ish tartibi);
- 3) qonunga, hokimiyatga boʻysunish (tartibni saqlash);
- 4) qabul qilingan qoidalar (buyurtma boʻyicha);
- 5) vakolat bilan berilgan buyruq (buyruqlarga boʻysunish);

²[Осатаева А. Моносемия и полисемия в китайском языке. 2015. – 184 с.]

³[Комиссаров В. Современное переводоведение. – М: ЭТС, 2002. – 424 с.]

6) tovar yetkazib berish bo'yicha so'rov (ikki tonna ko'mir uchun buyurtma);

7) yozma ko'rsatma (bank orderi). Bu yerda, oldingi misolda bo'lgani kabi, oraliq qiymatlardan birining yo'qolishi butun tizimning qulashiga olib keladi. Sof shaklda polisemiya rivojlanishining zanjirli yo'li kamdan-kam uchraydi, deb taxmin qilish tabiiydir. Radial deb nomlanuvchi boshqa yo'l keng tarqalgan. Xuddi zanjir kabi, sof shaklda rivojlanishning radial yo'li kamdan-kam uchraydi.⁴ Xulosa qilib aytganda, polisemiya hodisasining sinxron tarjimada uchrashi ko'p kuzatiladigan holat va bunday holatlarda sinxron tarjimonga bir nechta usullar qo'l keladi va tarjimon vaziyat taqozosi bilan tarjima jarayoni uchun eng munosib metoddan foydalanishi talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES):

1. Осатаева А. Моносемия и полисемия в китайском языке. 2015. – 184 с.
2. Илюхин В. Стратегии в синхронном переводе (на материале англорусской и русско-английской комбинации перевода): дисс. к. фил. н. – М.: Учений, 2001. – 206 с.
3. Комиссаров В. Современное переводоведение. – М: ЭТС, 2002. – 424 с.
4. <https://webkonspect.com/?room=profile&id=2361&labelid=88244>

⁴[<https://webkonspect.com/?room=profile&id=2361&labelid=88244>]